

δ. Σχέσεις Ισλάμ και πολιτείας κατά την περίοδο του μονοκομματισμού

Κατά τη διάρκεια του στρατιωτικού αγώνα του ενάντια στο ελληνικό εκστρατευτικό σώμα, ο Ατατούρκ είχε χρησιμοποιήσει κατάλληλα τον ισλαμικό παράγοντα για την επίτευξη του στόχου του. Κορυφαίο παράδειγμα αποτελεί η επιτυχία του να πείσει το μουφτή της Άγκυρας να εκδώσει μία φέτβα (fetva: επίσημη νομικοθρησκευτική εντολή η οποία δίνεται μόνο από το μουφτή και αφορά συγκεκριμένη κατάσταση ή πρόβλημα της κοινότητας των πιστών), η οποία διακήρυσσε σε όλους τους θρησκευόμενους πολίτες που πολεμούσαν στο πλευρό του ότι η προηγούμενη φέτβα που εξέδωσε ο σείχουλισλάμ της Κωνσταντινούπολης και κατηγορούσε τους εθνικιστές ως κοινούς αντάρτες, υποχρεώνοντας έτσι κάθε πιστό μουσουλμάνο είτε να τους σκοτώσει είτε να απέχει από τις εκδηλώσεις τους, δεν είχε καμία ισχύ. Ως δικαιολογία χρησιμοποιήθηκε το γεγονός ότι η έκδοσή της είχε γίνει ύστερα από πίεση των κατοχικών δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι 152 μουφτήδες από όλη τη χώρα υπέγραψαν τη φέτβα η οποία, μεταξύ άλλων, υποστήριζε ότι ο αγώνας του Ατατούρκ και των συντρόφων του έχει ως στόχο την απελευθέρωση του σουλτάνου." Επιπλέον, η παρουσία πολλών ισλαμιστών στην Α' Εθνική Συνέλευση του 1920/34 παραπλάνησε τους θρησκευτικούς ηγέτες σχετικά με τα μελλοντικά σχέδια του Ατατούρκ. Η ανικανότητα των ισλαμιστών να αναλάβουν την ηγεσία του αντιστασιακού αγώνα επρόκειτο να έχει σοβαρές επιπτώσεις στις σχέσεις πολιτείας και θρησκείας στο άμεσο μέλλον.

Για την επιτυχία των ριζοσπαστικών μεταρρυθμιστικών ιδεών του Ατατούρκ και των οπαδών του θεωρήθηκε επιβεβλημένη η συγκέντρωση της απόλυτης πολιτικής εξουσίας στα χέρια τους, κάτι που πραγματοποιήθηκε κυρίως την περίοδο του μονοκομματισμού (1923 έως και 1946). Τα μέτρα που έλαβαν ο Ατατούρκ και ο Ισμέτ Ίνονου (Ismet Inonu) είχαν ως στόχο, πρώτον, την εδραίωση της ηγεμονίας του κράτους σε θρησκευτικούς θεσμούς και κινήσεις, και δεύτερον, την εκδυτικοποίηση της τουρκικής κοινωνίας με αφετηρία όμως τα μέλη της άρχουσας τάξης και κατάληξη τον απλό λαό. Ωστόσο, ποτέ δεν έδειξαν ότι επιθυμούσαν τον παραγκωνισμό του θρησκευματος. Αντίθετα, θεώρησαν το ισλαμικό θρήσκευμα αναφαίρετο στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Τούρκων πολιτών. Έτσι, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 η κεμαλική ελίτ δεν θα επιτρέψει την είσοδο μεταναστών με καθαρά τουρκική καταγωγή (των Γκαγκαούζων Τούρκων της Ρουμανίας) στην Τουρκία λόγω της θρησκευτικής τους πίστης (ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι).

Ο κατάλογος των μεταρρυθμίσεων που επιβλήθηκαν, αν και εντυπωσιάζει με τον όγκο του, έχει ένα και μοναδικό στόχο: τον έλεγχο της κοινότητας των πιστών από το κράτος, και όχι την προσωπική τους ζωή. Έτσι το 1924 καταργείται το χαλιφάτο, θεσμός που συμβόλιζε την ενότητα της όμμα, καθώς επίσης το αξίωμα του σείχουλισλάμ και το Υπουργείο Θρησκευτικών Υποθέσεων και Ευλαβών Ιδρυμάτων (Seriye ve Evkaf Vekaleti). Η δημιουργία δύο νέων υπηρεσιών, της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet Isleri Reisligi) και του Γενικού Διευθυντηρίου για Θρησκευτικά Ιδρύματα (Evkaf Umum Mudurlugu), έθεσε υπό τον αυστηρό έλεγχο του κράτους τη διεύθυνση των mosques, την εκπαίδευση των ηγετών του τουρκικού Ισλάμ, την εξέταση του περιεχομένου του θρησκευτικού κηρύγματος, τη θρησκευτική ιδιοκτησία και τα ιδιωτικά θρησκευτικά ιδρύματα. Το ίδιο έτος απαγορεύτηκε η λειτουργία των ισλαμικών δικαστηρίων (seriat). Όλες τις αρμοδιότητες για τη λειτουργία της δικαστικής εξουσίας ανέλαβε το υπουργείο Δικαιοσύνης. Ο ελβετικός αστικός κώδικας, με ασήμαντες αλλαγές, έγινε το νέο αστικό δίκαιο της Τουρκίας. Επίσης, τα θρησκευτικά σχολεία έκλεισαν και ο νέος Νόμος περί Εκπαίδευσης (Tevhid-i Tedrisat Kanunu) έθεσε το ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υπό την

αρμοδιότητα του υπουργείου Παιδείας. Το 1925 απαγορεύτηκε οι άνδρες να φορούν το παραδοσιακό φέσι και οι γυναίκες τη μαντίλα, κάτι που έγινε μάλιστα και προϋπόθεση για την πρόσληψη υπαλλήλων σε κρατικές υπηρεσίες. Το 1928 διαγράφηκε το δεύτερο άρθρο του Συντάγματος που αναγνώριζε το Ισλάμ ως επίσημη θρησκεία του κράτους. Την ίδια χρονιά έγινε η αλλαγή του τουρκικού αλφάβητου από την αραβική στη λατινική γοαφή."

Φυσικά, η αποστροφή του Ατατούρκ και των κεμαλιστών για τις διάφορες θρησκευτικές ομάδες δεν άργησε να εκδηλωθεί. Αφορμή για την απαγόρευση των *tarikats* στάθηκε η αποτυχημένη ανταρσία του Κούρδου Νακσιμπεντή σείχη Said το 1925.³⁷ Η ισλαμική αντίσταση ενάντια στις μεταρρυθμίσεις των κεμαλιστών δεν τελείωσε με την καταστολή της ανταρσίας του Said. Αρκετά μέλη των ουλεμά συγκρούστηκαν ιδεολογικά με τις κρατικές Αρχές, η αντιμετώπισή τους όμως δεν έδειξε να προκαλεί ιδιαίτερες δυσκολίες στους κεμαλιστές. Η έλλειψη οργάνωσης που χαρακτήριζε το ισλαμικό κίνημα στην Τουρκία, η έντονη τάση προς το μυστικισμό και την εσωστρέφεια που πάντα διακρίνει τις θρησκευτικές αυτές ομάδες και η αποτελεσματικότητα των κεμαλικών αρχών έδωσαν την εντύπωση ότι κατά τη διάρκεια της μονοκομματικής περιόδου οι μεταρρυθμιστές είχαν πετύχει το στόχο τους. Το πολιτικό Ισλάμ της Τουρκίας, υπό την αυστηρή επίβλεψη του κράτους, είχε αδρανοποιηθεί.

ε. Σχέσεις Ισλάμ και πολιτείας κατά την περίοδο του πολυκομματισμού (1950-1980)

Σημαντικές όχι όμως και ριζοσπαστικές αλλαγές σημειώθηκαν στις σχέσεις πολιτείας και Ισλάμ στην Τουρκία κατά την πρώτη τριαντακονταετία της εφαρμογής του πολυκομματισμού. Καθώς η ανάδειξη του πολιτικού ηγέτη της χώρας κρινόταν πλέον από τα αποτελέσματα των εθνικών εκλογών και όχι από το συνέδριο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (CHP), ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας, που είχε διατηρήσει τον ισλαμικό χαρακτήρα του, μετατράπηκε σε σημαντικό, αλλά όχι απαραίτητα και στον κυριότερο, παράγοντα για τη διεκδίκηση ανώτατων πολιτικών αξιωμάτων. Ο ανταγωνισμός των πολιτικών ηγετών για την ψήφο των αγροτών, που αποτελούσαν τότε το 75% του συνολικού πληθυσμού, συνέβαλε στη βαθμιαία χαλάρωση των μέτρων που είχε επιβάλει το κεμαλικό καθεστώς κατά την περίοδο της απόλυτης εξουσίας του. Κανένα κόμμα δεν μπορούσε να παρίσταται ως αντίπαλο ς της ισλαμικής θρησκείας δίχως να διακινδυνεύει την απώλεια ψήφων στις μη αστικές περιοχές.

Η χαλάρωση των αντισλαμικών μέτρων της μονοκομματικής περιόδου έγινε ήδη αισθητή από τα τέλη της δεκαετίας του 1940. Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα άρχισε από την πρώτη στιγμή της εφαρμογής του πολυκομματικού συστήματος να κάνει κάποιες παραχωρήσεις σε μετριοπαθείς μουσουλμανικές απαιτήσεις. Για παράδειγμα, επέτρεψε στους πιστούς να πραγματοποιούν το ταξίδι στη Μέκκα, όπως επέτρεψε να διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών στην πρώτη βαθμίδα της σχολικής εκπαίδευσης. Η προηγούμενη στάση του CHP όμως έναντι του Ισλάμ είχε εκθέσει ανεπανόρθωτα το κόμμα στα μάτια των πιστών μουσουλμάνων. Όσο για τον κύριο αντίπαλό του, το Δημοκρατικό Κόμμα (DP), αυτό αρχικά δεν εμφανίστηκε ως ισλαμικό κόμμα. Οι ηγέτες του όμως ανακάλυψαν γρήγορα τα θετικά αποτελέσματα των μικρών φιλικών χειρονομιών τους προς το Ισλάμ, κάτι που θέλησαν να εκμεταλλευτούν. Έτσι, μετά την άνοδό τους στην εξουσία το 1950, επέτρεψαν και πάλι την εκφώνηση της προσευχής στην αραβική γλώσσα, τη μετάδοση θρησκευτικών προγραμμάτων από το ραδιόφωνο, καθώς επίσης την επισκευή των τζαμιών (*camii*) αλλά και την κατασκευή νέων. Παρά τις ενέργειές τους αυτετι.υι ηγέτες του DP δεν